

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-5-93-60>

УДК 343.148.65

Котенко С.О., Солоніченко Л.А.Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України**ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ РОСЛИН ТА ТВАРИН
ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВОЇ ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ**

Анотація. В статті розглянуто особливості оцінки рослин та тварин при проведенні судової товарознавчої експертизи. Зокрема, вивчено та проаналізовано нормативно-правові акти в сфері правової охорони рослин та тварин. Виокремлено загальна характеристика, ідентифікація, методи обліку порід живих тварин, та сортів рослин. З практичного досвіду експертів виокремлено, на що саме потрібно звернути увагу органам досудового розслідування при призначенні судової товарознавчої експертизи. Наведено рекомендації з боку судово-експертних установ стосовно обсягу та повноти наданої інформації, своєчасності призначення експертиз, звернуто увагу на необхідності сприяння співпраці з племінними підприємствами та фермерськими господарствами. Розглянуто методичні підходи які бажано використовувати при оцінці племінних тварин, робочої та продуктивної худоби, а також зернових та олійних культур, квітів та декоративних рослин, садово-паркових і кімнатних саджанців, продуктів лісництва, з метою встановлення єдиного підходу для їх оцінки при проведенні судової товарознавчої експертизи.

Ключові слова: оцінка, ринкова вартість, живі тварини, рослини, визначення вартості, ідентифікація тварин, сорт рослин, племінна тварина, робоча та продуктивна худоба, порівняльний, витратний, дохідний методичний підхід.

Kotenko Svitlana, Solonichenko LarysaKharkiv Scientific Research Forensic Center
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine**PECULIARITIES OF EVALUATION OF PLANTS AND ANIMALS DURING
OF A JUDICIAL MERCHANDISING EXPERTISE**

Summary. The article considers the peculiarities of the assessment of plants and animals during of a judicial merchandising expertise. In particular, normative legal acts in the field of legal protection of plants and animals were studied and analyzed. The general characteristic, identification, methods of the account of breeds of live animals, and grades of plants are allocated. Expert assessment of livestock, poultry and other living things animals – objects of management is carried out in the following cases: creation of enterprises (business associations), reorganization, bankruptcy, liquidation of enterprises, allocation or determination of the share of property in joint property, determination of the value of contributions of participants and founders of the company composition of the company, privatization and other alienation, transfer of property as collateral, in criminal cases of theft, calculation of damages or the amount of compensation in cases established by law, in other cases by court decision, or in public need. From the practical experience of experts, it is highlighted what exactly you need to pay attention to the pre-trial investigation bodies when appointing a judicial merchandising expertise. Recommendation from the outside are given judicial institutions regarding the scope and completeness of the information provided, the timeliness of the appointment of examinations, attention was paid to the need to promote cooperation with breeding enterprises and farms. The methodical approaches which it is desirable to use at an estimation of breeding animals, working and productive cattle, and also grain and oil crops, flowers and ornamental plants, garden and park and room saplings, forestry products are considered, for the purpose of establishment of the uniform approach for their estimation at carrying out judicial merchandising expertise. For the assessment of working and productive livestock, it is desirable to use first of all a comparative methodological approach, secondly – costly, little used profitable. For breeding cattle in the first place – profitable, in the second place – costly, little comparative methodological approach. To determine the value of plants, as a rule, a comparative methodological approach is used in expert practice.

Keywords: valuation, market value, live animals, plants, valuation, identification of animals, plant variety, breeding animal, working and productive livestock, comparative, costly, profitable methodological approach.

Постановка проблеми. Усе частіше до експертних установ звертаються судово-слідчі органи, інші організації та громадяни з питаннями стосовно оцінювання вартості квітів, саджанців і дерев, худоби, птиці та інших живих тварин, які реалізуються на ринку України за ринковими цінами, і підлягають товарознавчому оцінюванню. На практиці виникають труднощі при проведенні даного виду експертизи, пов'язані з відсутністю не тільки єдиної методики оцінки, яка б дозволила чітко визначити межі компетенції експертів-товарознавців та єдності в застосуванні методичних підходів. А розмите

розуміння судово-слідчими органами обсягу вихідних даних необхідних для проведення судової товарознавчої експертизи об'єктом яких є рослини та живі тварини, як наслідок, несвоечасність призначення даного виду експертизи, та затягування здійснення досудового розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти визначення ціни та ринкової вартості живих тварин розглядали, зокрема В.Ю. Афанасенко, В.М. Давиденко, О.В. Данчук, М.П. Журавель, Л.А. Коропець, Н.П. Кравцов, О.С. Крамаренко, В.О. Олефіренко, Г.В. Проваторов, В.О. Проваторова, А.М. Угнівенко. Мож-

лівість та доцільність проведення судових товарознавчих експертиз (експертних досліджень), об'єктом яких є живі тварини, фахівцями експертної спеціальності 12.1 «Визначення вартості машин, обладнання, сировини та споживчих товарів» вивчено та науково обґрунтовано Р.Я. Заяць, А.І. Лозовий, О.О. Михальський, О.С. Донцова, В.М. Губарева та ін. Дослідниками, розроблено методичні рекомендації з визначенням доцільності використання окремих загальноприйнятих в судовому товарознавстві методичних підходів і методів, при оцінці худоби, птиці та інших живих тварин. О.С. Донцова, О.В. Мануленко розглянуто проблемні питання з оцінювання продуктів рослинництва при проведенні судової товарознавчої експертизи.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідниками було проведено ґрунтовні теоретичні дослідження, але відсутність практики застосування єдиного підходу при визначенні вартості рослин та тварин, неповноти наданих вихідних даних, призводить до виникнення труднощів при оцінці.

Постановка завдання. Задачі представленої вашій увазі статті:

- аналіз чинних нормативно-правових актів в сфері правової охорони рослин та тварин;
- обґрунтування доцільності застосування тих, чи інших методичних підходів;
- рекомендації судово-експертних установ, які сприятимуть оптимізації роботи судово-слідчих органів.

Метою цієї статті є з'ясування особливостей оцінки рослин та тварин для встановлення єдиного підходу для їх оцінки при проведенні судової товарознавчої експертизи та поліпшення роботи судово-експертних установ, і як наслідок своєчасності здійснення досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Статистичні дані останніх років засвідчують зростання кількості кримінальних правопорушень, що стосується викрадення та подальшого знищення і/чи пошкодження живих сільськогосподарських і домашніх тварин: звірів, птахів, риб та ін., які є власністю (майном) фізичних чи юридичних осіб [10, с. 8]. Експертна оцінка худоби, птиці та інших живих тварин – об'єктів господарювання проводиться у випадках: створення підприємств (господарських товариств), реорганізації, банкрутства, ліквідації підприємств, виділення або визначення частки майна у спільному майні, визначення вартості внесків учасників і засновників господарського товариства, у разі виходу учасника (засновника) із складу господарського товариства, приватизації й іншого відчуження, передачі майна під заставу, в кримінальних справах про крадіжки, підрахунок збитків або розміру відшкодування у випадках, встановлених законом, в інших випадках за рішенням суду, або при суспільній потребі [8, с. 12].

Дослідження споживчих властивостей рослин можливо розділити на два етапи.

1. Оцінювання якості – комплексні товарознавчо-біологічні дослідження чи дослідження із залученням фахівців у галузі відповідної категорії рослинництва (лісівництва, садівництва, квітникарства тощо). Комплексні дослідження з товарної ідентифікації об'єктів дослідження проводяться за наявності об'єкта дослідження.

2. Оцінювання вартості (товарознавчі дослідження проводяться як за наявності об'єкта дослідження з урахуванням результатів попереднього етапу, так і при його відсутності за вихідними даними з матеріалів справи стосовно об'єкта дослідження) [9, с. 454–455].

Визначення вартості рослин, здійснюється як правило з використанням порівняльного методичного підходу, який ґрунтується на врахуванні принципів заміщення та попиту і пропонування. При цьому у експертів товарознавців повинна бути достатня кількість вихідних даних для проведення оцінки майна. Так, для продукції лісівництва в справах про незаконну порубку лісу для визначення ринкової вартості дерев товарознавцю необхідно мати дані сортаменту; при цьому слід зауважити, що визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок незаконної порубки лісу, до компетенції експертів-товарознавців не належить. Для оцінювання квітів та декоративних рослин, садово-паркових і кімнатних саджанців (садивних матеріалів) необхідно мати вихідні дані про їх ботанічну та товарну назву, походження, вік, розмірні характеристики й інші індивідуальні товарні характеристики, за якими в цілому складаються споживні властивості за конкретним найменуванням та за якими товар пропонується на ринку [9, с. 455–456].

Так, відповідно до закону України «Про охорону прав на сорти рослин» сорт рослин – це окрема група рослин (клон, лінія, гібрид першого покоління, популяція) у межах нижчого з відомих ботанічних таксонів (рід, вид, різновидність) незалежно від того, чи задовольняє вона умови виникнення правової охорони [1, ст. 1].

Доступ до Реєстру сортів, придатних до поширення в Україні, є цілодобово вільним і безоплатним. Держателем Реєстру є Мінекономіки, яке забезпечує його ведення. Кожна фізична або юридична особа має право доступу до відомостей, які містить Реєстр сортів рослин України, шляхом їх пошуку, перегляду, копіювання та друкування, отримання витягів. Наразі в структурі Реєстру об'єднано 13 груп, а саме: виноград, декоративні та лікарські, плодові та ягідні, бобові, буряк, злаки, картопля, кормові, круп'яні, овочеві, олійні та прядивні, сільськогосподарські інші. До складу цих груп входять 332 ботанічні види. Право на сорт засвідчується патентом. Патент – це охоронний документ, що засвідчує пріоритет і майнове право інтелектуальної власності на сорт рослин [13, с. 118].

У разі відсутності у постанові про призначення судової товарознавчої експертизи інформації про сорт, ботанічну та товарну назву, походження, вік, розмірні характеристики й інші індивідуальні товарні характеристики рослин експерт може заявити клопотання про надання йому відповідної інформації чи документів, що її підтверджують. Після цього приступити до безпосередньої оцінки. Важливим моментом, при здійсненні оцінки рослин є зазначення відомостей про, те що саме підлягає оцінці, саджанець певної рослини чи доросла рослина, яка вже була висаджена у ґрунт, оскільки важливо розуміти чи входить це до компетенції експерта-товарознавця. Якщо, це зернові чи олійні культури (наприклад, пшениця, ячмінь, соняшник та ін.), то в поста-

нові про призначення судової товарознавчої експертизи обов'язково зазначити клас, оскільки це впливає на ціну, та відповідність умовам ДСТУ, а також умови зберігання та транспортування, а також масу, яка підлягає визначенню (в тоннах, кілограмах, в мішках).

Тварини – біологічні об'єкти, що відносяться до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі, у тому числі домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові [2, ст. 1].

Реєстрація тварин є частиною державної політики України, впроваджується на державному рівні в галузі тваринництва і є обов'язковою для господарств всіх форм власності, які утримують сільськогосподарських тварин для реалізації сировини тваринного походження (м'яса або молока). Ідентифікація тварин застосовується з метою покращення епізоотичного стану на території України, встановлення походження тваринницької продукції на всіх етапах обігу: від її виробництва, переробки, зберігання до потенційного споживача та гарантування споживання населенням України виключно безпечної продукції тваринництва. Ідентифікація тварин в Україні регламентується державними

нормативно-правовими документами, що гармонізовані до міжнародних вимог Європейського Співтовариства з питань реєстрації тварин. Процедура ідентифікації тварин має переваги: забезпечує отримання паспорту, що є юридичним підтвердженням права власності на тварину, дозволяє проводити ветеринарні дослідження тварин, в законному порядку здійснювати продаж продукції тваринництва, пересування та продаж тварин у межах України та за кордоном, а також отримувати державні дотації [12, с. 39].

Ідентифікація – процес ототожнення тварини шляхом присвоєння їй ідентифікаційного номера з використанням візуальних, електронних та змішаних засобів залежно від виду тварини з подальшим внесенням ідентифікаційного номера до Єдиного державного реєстру тварин їх нумерація, присвоєння кличок, фотографування тощо, що забезпечує можливість формування інформації про кожну тварину зокрема та встановлення відповідності цієї інформації даним тварині [4, ст. 1].

Так, відповідно до Закону України «Про ідентифікацію та реєстрацію тварин», ідентифікаційними документами є документи встановленого зразка, що видаються на тварину (паспорт великої рогатої худоби, паспорт коня, реєстраційне свідоцтво свиней, реєстраційне свідоцтво овець/кіз).

Відповідно до методичних рекомендацій з питань призначення та проведення судових експертиз з оцінки худоби, птиці та інших живих тварин – об'єктів господарювання, для оцінки робочої та продуктивної худоби, бажано в першу чергу використовувати порівняльний методичний підхід, в другу чергу – витратний, мало застосовується дохідний. Для племінної худоби в першу чергу – дохідний, в другу чергу – витратний, мало застосовується порівняльний методичний підхід.

Відповідно до Закону України «Про племінну справу у тваринництві», *племінна тварина* – чистопородна або одержана за затвердженою програмою породного вдосконалення тварина,

що зареєстрована в державних книгах племінних тварин має племінну (генетичну) цінність і може використовуватися в селекційному процесі відповідно до програм селекції [3, ст. 1].

Так, якщо використовувати витратний методичний підхід, то для визначення вартості продуктивної та робочої худоби відповідно до даних бухгалтерського обліку й матеріалів інвентаризації складають відомість, де вказують: рік переведення в основне стадо, продуктивні якості, початкову, відновну та залишкову вартість однієї голови або групи тварин. Оцінці підлягає наявне в підприємстві поголів'я основного стада продуктивної та робочої худоби незалежно від часу переведення в основне стадо. Вартість основного стада повинна відповідати фактичним споживним якостям кожної тварини на період оцінки. Споживні якості продуктивної й робочої худоби характеризуються виходом продукції при її господарському використанні (молоко, приплід, вовна) та продукцією, що надходить одноразово при вибракуванні худоби (м'ясо, шкура), а також послугами робочої худоби. Вартість однієї голови основного стада великої рогатої худоби, свиней і овець визначається за величиною витрат на вирощування цієї голови і складається з витрат на вирощування живої маси тварин та витрат на формування їхніх продуктивних якостей. На основі нормативних розрахунків визначають співвідношення складових витрат на формування живої маси тварин та їхніх продуктивних якостей. Для оцінки продуктивної й робочої худоби використовують дані щодо живої маси тварин, віку та рівня продуктивності, періоду господарського використання кожної голови або групи тварин (кількість лактацій, опоросів, окотів), індекси зміни продуктивності корів залежно від лактації в перерахунку на базисну жирність молока, собівартість вирощування 1 кг живої маси, що складається на час оцінки майна. Вартість основного стада продуктивної та робочої худоби визначається сумою собівартості її живої маси та продуктивних якостей. Останні характеризують кількість продукції, яку можна одержати від тварин за рік, або за увесь строк господарського використання [8, с. 24–25].

При високій собівартості виробництва м'яса, низькому рівні продуктивності тварин вартість окремих видів продуктивної й робочої худоби, розрахована за викладеною методикою, буде завищена і не відповідатиме реальним ринковим цінам. За таких умов вартість продуктивної і робочої худоби розраховують за ринковими цінами однієї голови або 1 кг живої маси кожного виду тварин, по аналогах продажу однієї голови або 1 кг живої маси тварин з урахуванням продуктивності, інших споживчих якостей худоби, тобто з використанням порівняльного методичного підходу [8, с. 32].

Ринок племінних ресурсів формується за рахунок племінної худоби, спермо продукції й ембріонів. При визначенні їх вартості також використовують витратний, порівняльний і дохідний підходи. Витратний підхід ґрунтується на фактичних виробничих витратах на вирощування племінної худоби. Порівняльний підхід ґрунтується на аналізі даних про фактичний продаж племінної худоби, спермо продукції й ембріонів,

аналогічних об'єктам оцінки. Дохідний підхід ґрунтується на тому принципі, що вартість має той об'єкт, який приносить прибуток. Стосовно племінної худоби цей підхід передбачає врахування саме племінних якостей, тобто здійснення оцінки її потенційних можливостей [8, с. 37].

Здійснюючи оцінку племінних тварин обов'язковим є надання сертифікату племінних (генетичних ресурсів), який застосовується з метою: визнання генетичних ресурсів племінними; підтвердження показників якості племінних (генетичних) ресурсів, заявлених їх власником; здійснення контролю за достовірністю походження та виявлення генетичних аномалій тварин; захисту прав споживачів; контролю генетичної безпеки тварин. Найявність сертифіката на племінні (генетичні) ресурси є обов'язкова при їх придбанні, реалізації та торгівлі [5, пп. 1.4].

Так, *сертифікат племінних (генетичних) ресурсів* – документ встановленої форми про походження, продуктивність, тип та інші якості тварин, сперми, ембріонів, яйцеклітин, складений на основі даних офіційного обліку продуктивності, офіційної оцінки за типом.

Здійснюючи оцінку племінних кіз та овець, у розпорядженні експерта товарознавця повинна бути достатня кількість вихідних даних, необхідних для ідентифікації, включаючи відомості про породу тварини, її вік та стать. Бажано є зазначення в постанові про проведення судової товарознавчої експертизи результатів про проходження бонітування.

Бонітування – комплексна оцінка племінних та підконтрольних тварин за племінними та продуктивними якостями і типом тварин [3, ст. 1].

Відповідно до Інструкції з бонітування кіз молочних порід, бонітування кіз молочних порід проводиться впродовж року, коли тварини досягають певного віку. Бонітуванню підлягають: цапи – у віці 18 місяців та у два роки і старше на дату народження; козematки – на 30-60 день лактації; молодняк – при відлученні та у 6, 12-15-місячному віці. Не бонітують молодняк віком до 1 місяця, тварин на відгодівлі та цапів з низькими показниками відтворювальної здатності. Під час бонітування проводять: 1) перевірку ідентифікаційних номерів і (за потреби) їх відновлення; 2) зважування тварин та узяття промірів статей екстер'єру; 3) перевірку показників відтворення цапів та маточного поголів'я; 4) аналіз показників власної продуктивності тварин, продуктивності батьків та потомства, заповнення відповідних форм племінного обліку; 5) огляд тварин; 6) оцінку тварин за основними ознаками, які характеризують їх продуктивні та племінні якості; 7) присвоєння за основними ознаками комплексних класів: «еліта», I, II, III класи для чистопородних кіз та «еліта», I, II класи – для помісних. Тварин, що не відповідають мінімальним вимогам до показників III класу, відносять до позакласних. Тварин, на яких немає даних племінного обліку, відносять до неплемінних і вони не підлягають бонітуванню [6, пп. 7].

Бонітування овець проводиться щорічно відповідно до наказу Міністерства аграрної політики України. Овець не бонітують у господарствах, на які накладено карантин через заразні захворювання. Перед бонітуванням проводять-

ся: перевірка ідентифікаційних номерів та при необхідності їх відновлення; перевірка показників відтворної здатності баранів та вівцематок; підведення підсумків оцінки баранів за власною продуктивністю та якістю потомства; уточнення записів племінного обліку. При бонітуванні проводяться: огляд овець; зважування та визначення вгодованості тварин; оцінка овець за основними ознаками; присвоєння таких комплексних класів: для тонкорунних, напівтонкорунних – "еліта", I, II, III та IV; для смушкових та української гірськокарпатської – "еліта", I, II. За результатами бонітування складаються зведена відомість результатів бонітування овець (форми № 6-в або 4-всм), акт підсумків класного бонітування овець (кіз) (форма № 7-вкз) [7, пп. 1.8].

В практиці експертів товарознавців при визначенні вартості тварин, рослин виникає необхідність в написанні клопотань, оскільки в постанові про призначення судової товарознавчої експертизи не міститься достатня кількість вихідних даних, а іноді і при призначенні такого роду експертиз питання, поставлені перед експертами товарознавцями, можуть виходити за межі їх компетенції.

Все частіше експерти товарознавці зустрічаються з проблемою відсутності у вільному доступі цінної інформації щодо деяких порід тварин, або цін на продукцію рослинництва, наприклад зернових та олійних культур, тому для проведення оцінки виникає також, необхідність у написанні запитів на підприємства, племінні, фермерські господарства. При чому причини відсутності цієї інформації різноманітні, як і відсутність даних порід тварин на ринку України, тому що наприклад вони не є звичними для вирощування на території нашої держави, чи наприклад вирощуванням займаються лише кілька племінних господарств. Процес зникнення одних і появи інших порід достатньо динамічний і неминуче пов'язаний з соціально-економічними факторами та вимогами ринку. Популярність спеціалізованих закордонних порід в багатьох галузях тваринництва призвела до зменшення чисельності та ареалу розповсюдження ряду місцевих порід, що ставить під загрозу скорочення генетичного різноманіття. В Україні на межі зникнення перебувають сіра українська, білоголова українська, бура карпатська, лебединська породи великої рогатої худоби, гуцульська порода коней, сокільська і українська гірськокарпатська породи овець, миргородська, українська степова ряба та біла породи свиней. Основне поголів'я птиці вітчизняних порід залишилося лише в приватних колекційних господарствах або господарствах населення [11, с. 52–53].

Інші причини для написання запитів на підприємства, племінні, фермерські господарства, наприклад момент вчинення правопорушення, тобто дата на яку необхідно провести оцінку майна, значно відрізняється від дати призначення самої судово товарознавчої експертизи, при чому йдеться річ не в різницю у декілька місяців, а в роки. Якщо говорити про ціни на зернові культури, то як правило на таких сайтах, як <https://tripoli.land>, [Agro-Ukraine.com](https://agro-ukraine.com), agropolit.com, agroexp.com.ua така інформація є навіть з урахуванням ПДВ та без його урахуванням на ко-

жен день. Цінова інформація на дати минулих місяців та років, знаходиться у платному доступі, що ускладнює проведення судової товарознавчої експертизи. Тому, якщо судово-слідчі органи вчасно назначатимуть судову товарознавчу експертизу, труднощів при вирішенні поставлених запитань не виникне.

Висновки та пропозиції. Відповідно до методичних рекомендацій з питань призначення та проведення судових експертиз з оцінки худоби, птиці та інших живих тварин – об'єктів господарювання, для оцінки робочої та продуктивної худоби, бажано в першу чергу використовувати порівняльний методичний підхід, в другу чергу – витратний, мало застосовується дохідний. Для племінної худоби в першу чергу – дохідний, в другу чергу – витратний, мало застосовується порівняльний методичний підхід. Для визначення вартості рослин, як правило в експертній практиці застосовується порівняльний методич-

ний підхід. Для того, щоб вирішити поставлені на вирішення судової товарознавчої експертизи питання, необхідно враховуючи рекомендації з боку судово експертних установ, стосовно обсягу та повноти наданої інформації, своєчасності призначення експертиз, розроблення методичних матеріалів з визначення ринкової вартості продуктів рослинництва при проведенні судової товарознавчої експертизи, де б були зазначені предмет, завдання, об'єкти дослідження цієї експертизи та запропоновані декілька підходів і методів з оцінювання їх вартості; чітко визначалися межі компетенції експертів-товарознавців. Також, необхідно забезпечити можливість безперешкодного та безкоштовного доступу до цінової інформації, та сприяння співпраці з підприємствами, племінними, фермерськими господарствами, з метою поліпшення роботи судово-експертних установ, і як наслідок своєчасності здійснення досудового розслідування.

Список літератури:

1. Закон України «Про охорону прав на сорти рослин» від 21.04.1993 р. № 3116-ХІІ // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3116-12#Text> (дата звернення: 25.05.2021).
2. Закон України «Про захист тварин від жорсткого поводження» від 21.02.2006 № 3447-IV // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text> (дата звернення: 18.02.2021).
3. Закон України «Про племінну справу у тваринництві» від 15.12.1993 р. № 3691-ХІІ // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3691-12#Text> (дата звернення: 18.02.2021).
4. Закон України «Про ідентифікацію та реєстрацію тварин» від 04.06.2009 р. № 766-VIII // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1445-17#Text> (дата звернення: 25.05.2021).
5. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Положення про сертифікат племінних (генетичних) ресурсів та зразків форм сертифікатів племінних (генетичних) ресурсів» від 17.11.2011 № 629, зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 09.12.2011 р. за № 1422/2016 // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z14-22-11#Text> (дата звернення: 30.05.2021).
6. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Інструкції з бонітування кіз молочних порід, Інструкції з ведення племінного обліку в молочному козівництві, зразків форм племінного обліку та внесення змін до наказу Міністерства аграрної політики України від 16.07.2003 № 242» від 28.02.2018 № 104, зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 20.03.2018 р. за № 341/31793 // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0341-18#Text> (дата звернення: 30.05.2021).
7. Наказ Міністерства аграрної політики України «Про затвердження Інструкції з бонітування овець, Інструкції з ведення племінного обліку у вівчарстві та зразків форм племінного обліку у вівчарстві» від 16.07.2003 № 242, зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 05.08.2003 р. за № 679/8000 // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0679-03#Text> (дата звернення: 30.05.2021).
8. Методичні рекомендації з питань призначення та проведення судових експертиз з оцінки худоби, птиці та інших живих тварин – об'єктів господарювання: метод. рек.: звіт НДР (закл.)/ МЮУ, ХНДІСЕ; кер. А.І. Лозовий; викон.: О.О. Михальський, О.С. Донцова, В.М. Губарева та ін. 0107U000417. Інв. № 10. 2009.11.2030. Харків : ХНДІСЕ, 2009. 174 с.
9. Донцова О.С., Мануленко О.В. Проблемні питання з оцінювання продуктів рослинництва при проведенні судово-товарознавчих експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2012. Випуск 12. С. 451–456. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Trsek_2012_12_73.pdf (дата звернення: 25.05.2021).
10. Заяць Р.Я. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із визначенням вартості об'єктів тваринного походження. *Криміналістичний вісник*. 2020. Випуск 1(33). С. 7–14. URL: <https://visnyk.dndekc.mvs.gov.ua/index.php/visnyk/article/view/96/63>
11. Гладій М.В., Рубан С.Ю., Гетья А.А., Прийма С.В. Породи сільськогосподарських тварин України. Історія, стан, перспективи розвитку. Розведення і генетика тварин. *Міжвідомчий тематичний науковий збірник*. 2015. Випуск 49. С. 44–57. URL: http://digest.iabg.org.ua/images/digest/49/Animal_breeding_and_genetics_49.pdf (дата звернення: 25.05.2021).
12. Гладченко С.М., Касяненко О.І. Ідентифікація тварин – запорука покращення епізоотичного стану в Україні. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. 2014. Випуск 1(34). С. 34–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsna_vet_2014_1_12
13. Рибальченко А.М. Особливості охорони прав на сорти рослин в Україні. Інноваційні аспекти систем безпеки праці, захисту інтелектуальної власності : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (26–27 березня 2020 року). Полтава : ПДАА, 2020. С. 118–122. URL: http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/bitstream/123456789/7768/1/conference%20innovative%20aspects_2020.pdf (дата звернення: 25.05.2021).

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu prav na sorty roslyn» vid 21.04.1993 № 4651-17 [Law of Ukraine «On protection of plant variety rights» dated 21.04.1993 № 4651-17] // Database "Legislation of Ukraine". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3116-12#Text> (accessed 25 May 2021).
2. Zakon Ukrainy «Pro zakhyst tvaryn vid zhorstkooho povodzhennya» vid 21.02.2006 № 3447-IV [Law of Ukraine «On protection of animals from cruel treatment» dated 21.02.2006 № 3447-IV] // Database "Legislation of Ukraine". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text> (accessed 25 May 2021).
3. Zakon Ukrainy «Pro pleminnu spravu u tvarynnytvstvi» vid 15.12.1993 p. № 3691-XII [Law of Ukraine «On breeding in animal husbandry» dated 15.12.1993 p. № 3691-XII] // Database "Legislation of Ukraine". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3691-12#Text> (accessed 25 May 2021).
4. Zakon Ukrainy «Pro identyfikatsiyu ta reyestratsiyu tvaryn» vid 04.06.2009 p. № 1445-VI [Law of Ukraine «On identification and registration of animals protection of animals from cruel treatment» dated 04.06.2009 p. № 1445-VI] // Database "Legislation of Ukraine". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1445-15#Text> (accessed 25 May 2021).
5. Nakaz Ministerstva aharnoyi polityky ta prodovol'stva Ukrainy «Pro zatverdzhennya Polozhennya pro sertyfikatsiyu pleminnikh (henetychnykh) resursiv ta zrazkiv form sertyfikativ pleminnikh (henetychnykh) resursiv vid 17.11.2011 № 629, zareyestrovano v Ministerstvi yustyttsiyi Ukrainy vid 09.12.2011 r. za № 1422/20160 [Order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine «On approval of the Regulations on the certificate of breeding (genetic) resources and samples of forms of certificates of breeding (genetic) resources» from 17.11.2011 № 629, registered in the Ministry of Justice of Ukraine from 09.12.2011 1422/20160]. Database "Legislation of Ukraine". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z14-22-11#Text> (accessed 25 May 2021).
6. Nakaz Ministerstva aharnoyi polityky ta prodovol'stva Ukrainy «Pro zatverdzhennya Instruktsiyi z bonituvannya kiz molochnykh porid, Instruktsiyi z vedennya pleminnoho obliku v molochnomu kozivnytvstvi, zrazkiv form pleminnoho obliku ta vnesennya zmin do nakazu Ministerstva aharnoyi polityky Ukrainy vid 16.07.2003 № 242» vid 28.02.2018 № 104, zareyestrovano v Ministerstvi yustyttsiyi Ukrainy vid 20.03.2018 p. za № 341/31793 [Order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine «On approval of the Instruction on grading goats of dairy breeds, Instruction on breeding records in dairy goat breeding, samples of forms of breeding records and amendments to the order of the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine of 16.07.2003 № 242» vid 28.02.2018 № 104, registered in the Ministry of Justice of Ukraine from 20.03.2018 p. № 341/31793]. Database "Legislation of Ukraine". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0341-18#Text> (accessed 25 May 2021).
7. Nakaz Ministerstva aharnoyi polityky Ukrainy «Pro zatverdzhennya Instruktsiyi z bonituvannya ovets', Instruktsiyi z vedennya pleminnoho obliku u vivcharstvi ta zrazkiv form pleminnoho obliku u vivcharstvi» vid 16.07.2003 № 242, zareyestrovano v Ministerstvi yustyttsiyi Ukrainy vid 05.08.2003 p. za № 679/8000 [Order of the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine «On approval of the Instruction on sheep grading, the Instruction on breeding records in sheep breeding and samples of forms of breeding records and in sheep breeding » vid 16.07.2003 № 242, registered in the Ministry of Justice of Ukraine from 05.08.2003 p. № 679/8000]. Database "Legislation of Ukraine". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0679-03#Text> (accessed 25 May 2021).
8. Lozovyy A.I., Mykhal'skyy O.O., Dontsova O.S., Hubareva V.M. ta in. (2009) Metodichni rekomendatsiyi z pytan' pryznachennya ta provedennya sudovykh ekspertyz z otsinky khudoby, ptytsi ta inshykh zhyvykh tvaryn – ob'yektiv hospodaryuvannya [Methodical recommendations on the appointment and conduct of forensic examinations for the assessment of livestock, poultry and other live animals – facilities]. Kharkiv: KHNDISE. (in Ukrainian)
9. Dontsova O.S., Manulenko O.V. (2012) Problemni pytannya z otsinyuvannya produktiv roslynnytvstva pry provedenni sudovo-tovarovnavchykh ekspertyz [Problematic issues in the evaluation of crop products during forensic examinations]. *Theory and practice of forensic science and criminology* (electronic journal), vol. 12, pp. 451–456. Available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Tpsek_2012_12_73.pdf (accessed 25 May 2021).
10. Zayats R.Y. (2020) Rozsliduvannya kryminal'nykh pravoporushen', pov'yazanykh iz vyznachenniam vartosti ob'yektiv tvarynnoho pokhodzhennya [Investigation of criminal offenses related to the valuation of objects of animal origin]. *Forensic Bulletin* (electronic journal), vol. 1(33), pp. 7–14. Available at: <https://visnyk.dnckc.mvs.gov.ua/index.php/visnyk/article/view/96/63> (accessed 25 May 2021).
11. Hladiy M.V., Ruban S.Y., Hetya A.A., Pryyma S.V. (2015) Porody sil'skohospodars'kykh tvaryn Ukrainy. Istoriya, stan, perspektyvy rozvytku. Rozvedennya i henetyka tvaryn [Breeds of farm animals of Ukraine. History, condition, prospects of development. Breeding and genetics of animals]. *Interdepartmental thematic scientific collection* (electronic journal), vol. 49, pp. 44–57. Available at: http://digest.iabg.org.ua/images/digest/49/Animal_breeding_and_genetics_49.pdf (accessed 25 May 2021).
12. Gladchenko S.M., Kasyanenko O.I. (2014) Identyfikatsiya tvaryn – zaporuka pokrashchennya epizootychnoho stanu v Ukraini [Identification of animals – the key to improving the epizootic situation in Ukraine]. *Bulletin of Sumy National Agrarian University* (electronic journal), vol. 1(34), pp. 34–40. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsna_vet_2014_1_12 (accessed 25 May 2021).
13. Rybalchenko A.M. (2020) Osoblyvosti okhorony prav na sorty roslyn v Ukraini [Features of protection of plant variety rights in Ukraine]. Innovative aspects of occupational safety systems, protection of intellectual property: materials of the V All-Ukrainian scientific-practical Internet conference (Ukraine, Poltava, March 26–27, 2020), Poltava: PDAA, pp. 118–122. Available at: http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/bitstream/123456789/7768/1/conference%20innovative%20aspects_2020.pdf (accessed 25 May 2021).